

Filosofie doktor Elin Hultman

Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete

elin.hultman@socwork.gu.se

Seniorprofessor Ingrid Höjer

Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete

ingrid.hojer@socwork.gu.se

Slutrapport för projektet

Bedömningar och beslut om tvångsomhändertagande av små barn

Inledning	3
Studiens syfte	4
Frågeställningar	4
Bakgrund	4
Rättslig reglering	4
Risk för skada	4
Missförhållanden i fokus	5
Samtycke	5
Metod	5
Material och avgränsning	5
Bearbetning av materialet	6
Etiska överväganden	6
Resultat	7
Bakgrundsbeskrivning	7
Ålder	7
Vårdnadshavare	7
Anmälan	7
Vilka skäl är avgörande vid beslut om omhändertagande i förvaltningsrätten	8
Föräldraförmåga	8
Barns utsatthet och behov	9
Varifrån kommer informationen	11
Informationslämnare i socialtjänstens utredning	11
Vittnen och hänvisningar till andra professionella i förvaltningsrättens bedömning	12
När förvaltningsrätten gör en annan bedömning än socialnämnden	12
Vilka skäl blir avgörande vid bedömning av föräldrars samtycke?	12
Samtycke- utifrån vårdnadshavarnas perspektiv	13
Bedömning av tillförlitlighet och trovärdighet	13
Sammanfattande diskussion	14
Referenslista	16

Inledning

De första tre åren är av avgörande betydelse för barns senare utveckling. Effekterna av omsorgssvikt och av psykisk och fysisk misshandel kan därmed få särskilt svåra konsekvenser för små barn. Barn som utsätts för stress och omsorgssvikt som små utvecklar en ökad sårbarhet, och riskerar därmed att få problem både med sin psykiska och fysiska hälsa (Davies & Ward 2012). Att små barn i utsatta livssituationer får skydd och stöd är därför av största vikt. Fokus för denna studie är barn 0–3 år och vilka faktorer som blir avgörande vid bedömning och beslut om tvångsvård.

2020 placerades 19 400 barn och unga i familjehem i Sverige. Av dessa var 1077 barn i åldern 0–3 år. Majoriteten av alla placeringarna är frivilliga och sker med stöd av SoL (Socialtjänstlagen 2001:453). 2020 grundade sig 73 procent av de heldygnsinsatser som gavs till barn och unga på beslut enligt SoL och 33 procent på beslut med stöd av LVU (Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga 1990:52). När det gäller åldrarna 0–3 år placerades 301 barn (28%), 154 pojkar och 147 flickor, med stöd av LVU år 2020 (Socialstyrelsen, 2021).

Att det är jämförelsevis få ärenden som gäller tvångsvård och placering av små barn varje år kan innebära att socialarbetare och beslutsfattare, i socialnämnd och förvaltningsrätt, har relativt liten erfarenhet av och kunskap om bedömningar av små barns utveckling och behov. Bedömningar och beslut om föräldrars förmågor och ett eventuellt omhändertagande av små barn kan samtidigt, till vissa delar, förutsättas skilja sig från beslut om omhändertagande av äldre barn. Dels har barnet på grund av sin ålder tillbringat förhållandevis kort tid tillsammans med sina föräldrar, vilket kan påverka möjligheter att bedöma huruvida barnet skadats eller riskerar att skadas av de förhållanden som finns i hemmet. Det saknas samtidigt nationella åldersspecifika riktlinjer för hur socialarbetare och beslutsfattare specifikt ska göra bedömningar om omhändertaganden i ärenden som gäller små barn (Hestbaek, Höjer, Pösö & Skivenes, 2020). Detta trots att vad som kan anses vara tillräckligt god föräldraförmåga och omsorg kan skilja sig åt beroende på barnets ålder (Socialstyrelsen, 2018). I förvaltningsrätten ställs inte heller några krav på specialisering bland de som har beslutsmandat i ärenden som rör barn vilket enligt Leviner (2014) innebär att kunskapsbasen generellt sett är oklar.

Det finns begränsat med forskning från Norden om beslutsfattande vid placering av små barn (Hestbaek, m.fl, 2020). Några tidigare studier med fokus på riskbedömningar i beslutsprocesser gällande tvångsvård finns dock. Som exempel kan nämnas en studie som handlar om tvångsomhändertaganden av nyfödda barn (utan syskon) i Norge (Juhaz, 2020). I den framkom att föräldrarnas personlighet eller sociala funktion (exempelvis aggressivt beteende, personlighetsstörning) bedömdes vara huvudproblemet. Psykisk ohälsa var också vanligt och något som förekom i hälften av ärendena. I andra studier har det framkommit att det är en omfattande mängd risk- och skyddsfaktorer som beslutsfattare tar hänsyn till vid beslut om eventuell placering när det gäller små barn.

Risikfaktorerna är dessutom komplexa och överlappande men vilka de är kan skilja sig mellan olika länder (Juhaz, 2020; Krutzinna & Skivenes, 2020).

I Sverige finns en stark strävan att vård till barn ska ges i samarbete med föräldrar (Leviner, 2011; Mattsson, 2018). När det gäller små barn ska förvaltningsrätten därmed inte bara bedöma om barnets hälsa eller utveckling riskerar att skadas på grund av fysisk eller psykisk misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet (2 § LVU), utan också om vård och omsorg kan ges på frivillig basis (1 § LVU). Beslut om placering utanför hemmet mot föräldrars vilja fattas därmed endast om samtycke saknas. Hestbaek, m.fl, (2020) menar att det behövs mer forskning om hur föräldrars samtycke bedöms samt blir en del i beslutet om omhändertagande och placering av små barn. Den tidigare forskning som finns har både problematiserat och kritiserat samtyckeskravet. Leviner (2017) argumenterar exempelvis för att gränsdragningen mellan frivillighet och tvång medför stora tolkningssvårigheter. Det gör det problematiskt att bygga bestämmelser vars utgångspunkt är att det tydligt går att avgöra vad som är frivilligt och vad som är tvång. Hon menar att det finns skäl att ifrågasätta människors autonomi och därmed kapacitet och möjlighet att fatta rationella beslut samt avge giltiga samtycken. Även i två finska studier (Enroos, Korpinen & Pösö, 2021; Pösö, Pekkarinen, Helavirta & Laakso, 2018) diskuteras att den binära förståelsen av frivillighet och ofrivillighet, som också finns i finsk lagstiftning, inte visar på den komplexitet som omfattar samtyckeskravet i den sociala barnvården.

Studiens syfte

Syftet med denna studie är därför att belysa vilka faktorer som blir avgörande för socialnämnden när nämnden bedömer att en placering behövs men att vård inte kan ges på frivillig väg och därför ansöker om vård med stöd av LVU för barn i åldern 0 - 3 år. Syftet är också att öka kunskapen om vad som ligger till grund för förvaltningsdomstolens beslut om att bevilja eller avslå socialnämndens ansökan om vård utanför hemmet.

Frågeställningar

Vilka skäl anges vara avgörande för ett beslut om att barnets behov kan eller inte kan tillgodoses i hemmet?

Hur bedöms föräldrars förmågor och potential att ta hand om sitt barn?

Varifrån kommer informationen som ligger till grund för bedömningar och beslut gällande omhändertagande av små barn? I vilken grad involveras specialister ex läkare, psykologer, psykiatriker?

Vilka skäl blir avgörande vid bedömning av föräldrars samtycke?

Bakgrund

Rättslig reglering

Risk för skada

För att LVU ska vara tillämplig krävs att det finns en påtaglig risk för att barnets hälsa eller utveckling skadas (§2 LVU). Det kan därmed handla om både den fysiska och psykiska hälsan

men också barnets sociala utveckling (Prop. 1989/90:28 s. 107.). I vissa fall kan det vara flera orsaker som ligger till grund för beslutet medan det i andra fall endast är en händelse eller orsak.

Med påtaglig risk menas att det ska vara en klar och konkret risk för skada men också att det finns ett tydligt vårdbehov (Prop. 1989/90:28 s. 62-63 och 107). Utredningen och bedömningen ska motiveras och visa på en sannolikhet att det finns missförhållanden. Däremot är det, när det gäller små barn, accepterat att det kan saknas konkreta förhållanden som visar på att en skada redan skett. Det kan i dessa fall snarare handla om en bedömning av hur sannolikt det är att en skada inträffar i framtiden (HFD 2011 not 101).

Missförhållanden i fokus

De missförhållanden som enligt lagstiftningen ska vara i fokus när det gäller små barn är fysisk eller psykisk misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet. Brister i omsorgen kan exempelvis handla om brister i att tillgodose barnets fysiska, känslomässiga och/ eller psykiska behov. Det handlar exempelvis om att barnets behov av kläder, hygien, mat, medicinska eller materiella behov inte tillgodoses. Det kan också handla om brister i tillsyn, att barnet påverkas av föräldrarnas konflikter eller placeras i en miljö och/eller med personer som innebär en risk för barnets hälsa och/ eller utveckling. Det kan utöver ovanstående också vara en annan situation i hemmet där det finns en tydlig risk att barnets hälsa och/ eller utveckling riskerar att skadas (Prop. 1989/90:28 s. 106-108).

Samtycke

En förutsättning för ett beslut om vård enligt LVU kan endast fattas under förutsättning att behövlig vård inte kan ges med samtycke från det unga barnets vårdnadshavare (1 § LVU).

Socialstyrelsen (2020) menar att riktlinjerna ska tolkas som att om vårdnadshavare lämnat sitt samtycke så är det viktigt att det respekteras. Utifrån att det ska kunna säkerställas att den vård som planerats för barnet ska kunna genomföras, både på kort och lång sikt, finns samtidigt möjlighet att, i vissa fall, besluta om vård enligt LVU även om vårdnadshavarna anger att de lämnat samtycke. Ett antagande om att ett lämnat samtycke kan komma att tas tillbaka eller att vårdnadshavaren kan komma att blanda sig i vården är anledningar till vård enligt LVU. Detsamma gäller när samtycket är villkorat till att endast gälla en viss typ av vård, en specifik plats för vård eller är begränsat i tid (Socialstyrelsen, 2020).

Metod

Material och avgränsning

För att uppfylla syftet och besvara forskningsfrågorna har en analys av domar gällande 58 barn genomförts. De skriftliga domarna är mellan 4–20 sidor långa.

Inkluderats har domar där beslut fattats under ett, av forskarna bestämt, kalenderår i en förvaltningsrätt i Sverige. Domarna avgränsades till att gälla barn som var mellan 0–3 år dvs ännu inte fyllt 4 år det datum som socialnämndens ansökan lämnades in till förvaltningsrätten.

Domarna gäller ansökan om vård med stöd av 1 § andra stycket och 2 § LVU. I fokus är både domar där socialnämndens ansökan beviljas och domar där socialnämndens ansökan avslås.

Utöver själva domen har övriga skriftliga handlingar som ligger till grund för domslutet lästs i samtliga ärenden. Det gjordes för att få en överblick över vilken information som förvaltningsrättens beslut baseras på. Informationen som ges i socialtjänstens utredningar är oftast mera fyllig och detaljrik än vad som sedan framkommer i domarna. Utöver att identifiera viss bakgrundsinformation, som exempelvis vilka som bidragit med information till socialtjänstens utredningar, har vi dock inte gjort en fördjupad analys av dessa dokument. Vi har inte heller tagit del av de muntliga förhandlingar som ligger till grund för de beslut som förvaltningsrätten fattar. I fokus för analysen är därmed de skriftliga domarna. Texten i domarna inleds med en sammanfattning av vad socialnämnden framhåller som skäl till omhändertagande, sedan följer förvaltningsrättens kommentarer till den information som socialnämnden ger, och förvaltningsrättens bedömning av ansökan om omhändertagande enligt LVU.

Bearbetning av materialet

För att göra vårt insamlade material mera överskådligt har vi använt det statistiska verktyget SPSS. Här har vi samlat bakgrundsinformation, såsom barns ålder och kön samt huruvida domen beviljats eller ej. Vi har också kodat och kategoriserat den information som handlar om vilka skäl till omhändertagande som anges av socialnämnd och av förvaltningsrätt.

Att kategorisera och överföra information från text i dokument till variabler i SPSS var många gånger en utmaning. Det kunde vara komplicerat att placera all information i "rätt" kategori. Dock har vi funnit att det varit en stor tillgång att ha information från dokumenten samlad och inlagd i SPSS. Det har gjort det möjligt för oss att få en god överblick över materialet.

Utöver det har en tematisk analys (Braun & Clark, 2006) med våra forskningsfrågor som utgångspunkt genomförts. Syftet med det var att kunna identifiera, beskriva och analysera teman i materialet.

Etiska överväganden

Studien har ett etiskt godkännande från etikprövningsmyndigheten (Dnr 2020-05461). Vi har i redovisningen av vår empiri och i analysen tagit bort information som kan öka risken för identifikation av personer och domar. Vi har därför valt att inte skriva ut namn på exempelvis förvaltningsrätt och aktuella kommuner. Vi har utifrån etiska hänsynstagande också valt att inte numrera eller på annat sätt namnge domarna så att det ska gå att följa en dom i materialet. Bakgrundsuppgifter såsom exempelvis ålder på barn och vem som är vårdnadshavare redovisas endast på gruppnivå.

Resultat

Bakgrundsbeskrivning

Ålder

Åldern på barnen i studien varierar mellan 0 och 3 år det datum socialnämnden ansöker om vård enligt LVU. 22 procent (n=13) av barnen var nyfödda då socialnämnden ansöker om omhändertagande hos förvaltningsrätten medan 40 procent (n=23) av barnen är över 2 år (Tabell. 1.1).

Tabell 1.1. Ålder på barnen det datum som socialnämndens ansökan lämnas in till förvaltningsrätten.

Ålder	N (%)
Nyfödd	13 (22)
1–12 månader	13 (22)
13–24 månader	9 (16)
25 månader-	23 (40)

Vårdnadshavare

Det är ungefär lika många ärenden där båda föräldrarna är vårdnadshavare som det är ärenden där endast mamma är vårdnadshavare. Det finns inget ärende där endast pappan är vårdnadshavare.

Tabell 1.2 Vårdnadshavare.

Vårdnadshavare (N)	
Båda föräldrarna vårdnadshavare	30
Mamma ensam vårdnadshavare	27
Pappa ensam vårdnadshavare	0
Totalt	57*

*I 1 ärende framgår i domen och tillhörande handlingar inte vem som är vårdnadshavare

Anmälan

När det gäller vem som initierat den utredning som ligger till grund för socialnämndens ansökan till förvaltningsrätten framkommer att det är en anmälan som i de flesta fall kommer från någon av socialtjänstens verksamheter (33 %, n = 20) eller från sjukvården (BB; BVC; vårdcentral, psykiatrisk vård etc) (32 % n = 19). Polisen står för 22% av anmälningarna (n=13). Övriga anmälare är nära anhöriga (7%, n=4) och utomstående privatpersoner (7%, n = 4). I två ärenden uppgavs finnas två olika anmälare.

Vilka skäl är avgörande vid beslut om omhändertagande i förvaltningsrätten

Föräldraförmåga

När vi tittar på vilka skäl som är avgörande för beslut om tvångsomhändertagande i förvaltningsrätten kan det konstateras att det i de flesta fall är flera olika orsaker som ligger till grund för bedömningen av föräldrars förmåga att tillgodose sina barns behov och barns behov av vård. I domarna presenteras både socialnämndens skäl och bedömning samt förvaltningsrättens skäl och bedömning. Ibland är skälen desamma och ibland skiljer de sig något åt. Det kan både handla om nuvarande och tidigare förhållanden som bedöms påverka aktuell situation.

Sammantaget kan vi se att de mest frekvent förekommande anledningarna är att det finns brister i föräldraförmågan som är kopplade till mammornas nuvarande situation och då fram för allt psykisk ohälsa, missbruk och omsorgsbrist gällande syskon. När det gäller papporna handlar det främst om missbruk och omsorgsbrist gällande syskon (Tabell 1:3). Viktigt att komma ihåg är att det är fler mammor än pappor som är vårdnadshavare vilket innebär att det i flera ärenden endast är mammans omsorgsförmåga som bedöms.

Tabell 1:3 Nuvarande förhållanden som bedöms påverka föräldraförmågan.

(Baserat på vad socialnämnden respektive förvaltningsrätten uppger som skäl i domtexten)

Föräldraförmåga (N)	Soc.nämnd Mamma	Soc.nämnd Pappa	Förvalt.rätt Mamma	Förvalt.rätt Pappa
Psykisk ohälsa	19	5	20	4
Neuropsykiatrisk diagnos	1	1	1	-
Intellectuell funktionsnedsättning/kognitiva svårigheter	3	-	2	-
Fysisk ohälsa	2	1	-	2
Kriminalitet	1	5	7	2
Missbruk	17	12	15	8
Boende- Problematik	6	2	5	1
Riskmiljö	4	-	2	-
Omsorgsbrist syskon	15	11	13	10

När det gäller tidigare förhållanden är det även där framför allt mammors psykiska ohälsa, missbruk och omsorgsbrist om syskon som lyfts fram som problematiskt. Vad gäller pappors tidigare förhållanden dominerar missbruk och omsorgsbrist om syskon.

Att socialnämnden och förvaltningsrätten inte fullt ut uppger samma skäl tolkar vi inte som att det behöver betyda att de inte är överens, utan skillnaderna handlar mer om hur domen är skriven. Det finns dock ärenden där det är tydligt att socialnämnden och förvaltningsrätten inte gör samma bedömning, dessa ärenden presenteras mer utförligt under rubriken "När förvaltningsrätten gör en annan bedömning än socialnämnden" nedan.

Här måste återigen poängteras att det som är i fokus är det som i den skriftliga domen anges som skäl till omhändertagande. I socialtjänstens beslutsunderlag eller i den muntliga förhandlingen är det möjligt att även andra förhållanden diskuteras. I vissa fall nämns även i domen svårigheter eller omständigheter som inte tydligt argumenteras som skäl för omhändertaganden. Det innebär att det är en komplex bild av barns och föräldrars situation som ingår i bedömningen och som därmed inte på ett enkelt sätt kan placeras in i snäva kategorier.

Barns utsatthet och behov

Utöver att bedömningar av barns behov av vård handlar om föräldrars situation och förhållanden handlar dessa bedömningar mer specifikt om barns eventuella utsatthet och behov. Även om föräldrars situation och barns behov är en del av samma bedömning diskuteras de delvis separat.

Våld

Om det förekommit våld i familjen, och på vilket sätt våldet i så fall kan ha påverkat barnet, diskuteras i flera domar. Pågående våld mellan föräldrar eller förälder och annan partner anges av socialnämnden i 15 ärenden och av förvaltningsrätten i 7 ärenden.

När det gäller barns utsatthet för våld och om de bevittnat våld finns i flera fall skilda uppfattningar mellan vad socialnämnden lyfter fram som skäl och vad som förvaltningsrätten finner vara information som kan ligga till grund för ett beslut om LVU.

Tabell 1.4: Antal barn som uppges ha bevittnat och/eller utsatts för våld

Våld N (%)	Socialnämnden	Förvaltningsrätten
Barn utsatt för våld*	18 (31 %)	11 (19 %)
Barn bevittnat våld**	17 (29 %)	11 (19 %)

*Inkluderar fysiskt, psykiskt och sexuellt våld

**Inkluderar våld mellan föräldrar, mellan förälder och annan partner och/eller våld mot syskon

Tabellen visar att socialnämndens och förvaltningsrättens uppfattning skiljer sig åt i sju fall vad gäller barn som utsatts för våld, och i sex fall vad gäller barn som bevittnat våld

När bedömningarna skiljer sig åt anger förvaltningsrätten i de flesta fall att det inte går att dra någon säker slutsats om våldet. Det kan handla om att uppgifterna om våld bygger på andrahandsuppgifter eller kommer från en anonym anmälare och ingen annan har kunnat bekräfta uppgifterna. Även när oron för att barnet utsatts för våld kommer från medicinsk expertis men inte kunnat styrkas påtalar förvaltningsrätten att det inte får finnas några tveksamheter; *att våld kan ge upphov till de skador som konstaterats för att förutsättningarna för tvångsingripande skall vara uppfyllda.*

Behov av omsorg

När det gäller barns utsatthet är det mest frekvent förekommande skälet till förvaltningsrättens bedömning av att tvångsvård behövs att deras behov av omsorg inte tillgodoses. Det anges som skäl för 51 av de 58 barn som ingår i studien (Tabell 1:5).

Tabell 1:5 Förvaltningsrättens bedömning av omsorgsbrist

	Mamma tidigare omsorgsbrist	Mamma nuvarande omsorgsbrist	Pappa tidigare omsorgsbrist	Pappa nuvarande omsorgsbrist
Barn (N)	12	51	6	26

I vissa av domarna anges både tidigare och nuvarande omsorgsbrist vara skäl till det aktuella omhändertagandet. Det är dubbelt så vanligt att mammors omsorgsbrist anges som pappors omsorgsbrist. En förklaring till det kan även här vara att mammor i högre grad är vårdnadshavare än pappor och att mammornas omsorg om barnet bedöms i högre utsträckning.

Omsorgsbristen som fokuseras på varierar. Det handlar i ungefär hälften av domarna om en oförmåga att skydda barnet mot en skadlig miljö, exempelvisen våldsamt miljö, en miljö där kriminalitet förekommer och/ eller en miljö där missbruk förekommer. Den våldsamma miljön kan innebära konflikter och/eller våld mellan föräldrar men kan också vara konflikter mellan vårdnadshavare och en annan person. I några domar nämns att vårdnadshavare brister i att skydda barnet mot fysiska och/ eller psykiska övergrepp från andra personer. Miljön som avses kan både vara hemmiljön och andra miljöer där vårdnadshavarna vistas med barnen.

Utöver oförmåga att skydda barnet mot en skadlig miljö nämns brister i känslomässig tillgänglighet i nära 1/3 av domskälen. Brister i kontakter med sjukvård nämns också i några domar. I dessa fall handlar det antingen om att barnet inte getts möjlighet till förebyggande hälsokontroller och vård eller att barnet inte fått den sjukvård de har haft ett medicinskt behov av. Brister i trygghet, stabilitet och grundläggande omsorg nämns i ett fåtal domar. I några domar är omsorgsbristen inte specificerad men konstateras genom beskrivningar av de svårigheter som bedömts att föräldrarna har. I andra domar presenteras omsorgsbristen utan att hänvisa till någon av de specifika svårigheter som föräldrarna har eller befinner sig i.

Barns behov och ålder

Med några undantag, så handlar de ärenden vi studerat om barn med risk för skada och inte om barn med en redan konstaterad skada. Undantagen är barn som föds med narkotiska preparat i kroppen och barn som utsatts för våld eller allvarliga omsorgsbrister som åsamkat dem fysiska skador.

Barnens behov uppmärksammas i domarna i regel relativt kortfattat och i mer generella termer än exempelvis föräldrars bristande föräldraförmåga som beskrivs mer i detalj. När barns behov och utsatthet beskrivs görs det ofta utifrån barnets låga ålder; på

grund av barnets ålder och utsatthet finns risk att även mindre brister i omsorgen kan leda till snabba och allvarliga konsekvenser för hälsa och utveckling.

I några domar nämns även att barnets ålder gör att de är beroende av vuxna omsorgspersoner för sin säkerhet och trygghet men också för sitt liv; *på grund av ålder är barnet helt beroende av sina vårdnadshavare för sin överlevnad*

I flera av domarna hänvisas till en dom i Högsta förvaltningsdomstolen (HFD 2011 not 101) i vilken det argumenteras för att ju yngre barnet är desto svårare kan det vara att underbygga antaganden om framtida risk med tillräckligt konkreta omständigheter. Med hänvisning till denna dom poängteras samtidigt att antaganden så långt det är möjligt ska bygga på relevanta observationer av föräldrar och barn.

Varifrån kommer informationen

Informationslämnare i socialtjänstens utredning

En av våra frågor handlade om varifrån informationen som ligger till grund för bedömning och beslut om behov av tvångsomhändertagande kommer. När det gäller socialtjänstens utredning framkommer att utöver föräldrarna till barnet är fler andra personer och professioner inblandade (Tabell 1.6).

Tabell 1.6 Informationslämnare i socialtjänstens utredning

Lämnat information (N)	
Mammor	58
Pappor	37
Sjukvården gällande föräldrar	23
Nära anhörig	21
Förskola	13
Polis	15
Socialtjänsten	46
Läkarutlåtande barns fysiska hälsa*	50
Läkarutlåtande barns psykiska hälsa*	46

*Utlåtande som bifogas ansökan till förvaltningsrätten

Den uppgiftslämnare som på något sätt varit involverad i alla av socialtjänstens utredningar är barnens mammor. När det gäller papporna har vi uppgifter om att de bidragit till information i 37 utredningar. När det gäller socialtjänsten, handlar det om andra instanser än de som ansvarar för utredningen exempelvis jourhem, familjehem, utredningshem och representanter för öppenvårdsinsatser som bidragit med information. Sjukvården har lämnat information som handlar om föräldrarna i 23 ärenden. De nära anhöriga som lämnat information är exempelvis syskon samt mor- och farföräldrar. Att det endast är i 13 av socialtjänstens utredningar som förskolan har lämnat information bör förstås i relation till att många barn är i en ålder då de ännu inte börjat förskolan.

Utöver ovanstående informationslämnare bifogar också socialtjänsten läkarutlåtanden gällande framför allt barnens fysiska hälsa men i vissa fall också det psykiska välmåendet till förhandlingen i förvaltningsrätten.

Vittnen och hänvisningar till andra professionella i förvaltningsrättens bedömning

När det gäller förvaltningsrättens bedömning utgår de från de dokument som bifogats ansökan. Förutom det deltar socialtjänsten, vårdnadshavarna och deras ombud samt barnets ombud i den muntliga förhandlingen. I sex av domarna framgår också att vårdnadshavare har haft med sig en eller flera personer att vittna för deras sak och i ett ärende har socialtjänsten tagit med sig en person att vittna i den muntliga förhandlingen.

När det gäller förvaltningsrättens argumentation i domarna har de i vissa fall hänvisningar till andra professionella utöver socialnämnden. Det sker, med några undantag, indirekt genom en beskrivning av att socialtjänstens utredning visat på olika förhållanden och situationer genom kontakter med andra professionella.

När förvaltningsrätten gör en annan bedömning än socialnämnden

För att förstå vad som ligger till grund för förvaltningsdomstolens beslut om att bevilja eller avslå socialnämndens ansökan om vård utanför hemmet har vi också fokuserat på de ärenden där förvaltningsrätten avslår socialnämndens ansökan om vård enligt LVU. Det handlar om totalt 7 ärenden i vårt material. I flera av dessa domar framgår att förvaltningsrätten anser att socialnämnden inte kunnat styrka de uppgifter som handlar om föräldrarnas bristande föräldraförmåga. Det handlar exempelvis om att det saknas längre observationer eller att informationen bygger för mycket på andrahandsuppgifter. Det handlar i några fall också om att förvaltningsrätten i motsats till socialnämnden bedömer att vårdnadshavarens har insikt om problematiken och att samtycke till vård är tillförlitligt.

Utöver de ärenden där förvaltningsrätten avslår socialnämndens ansökan finns det några domar där förvaltningsrätten kritiserar socialnämnden på olika sätt. Exempelvis handlar kritiken om utredningsbrister, så som att nämnden inte gjort hembesök, att en förälders omsorgsförmåga inte utretts tillräckligt, att det inte klarlagts att tidigare svårigheter kvarstår eller att det endast redogörs för föräldrarnas brister och inte deras förtjänster som föräldrar. I något fall poängteras att mer uppgifter från andra professionella eller andra personer hade kunnat styrka de antaganden som görs.

I de ärenden där förvaltningsrätten kritiserar socialnämnden men samtidigt ger bifall är förvaltningsrättens bedömning att det finns skäl för omhändertaganden enligt LVU, trots den kritik de framför.

Vilka skäl blir avgörande vid bedömning av föräldrars samtycke?

Som en del i analysen har vi fokuserat på vad som blir avgörande vid bedömning av föräldrars samtycke. I de domar vi studerat finns, i de allra flesta fall, en tydlig argumentation om hur förvaltningsrätten bedömer vårdnadshavarnas samtycke. Socialnämndens bedömning av föräldrars samtycke framgår också i de flesta fall. När det

gäller barnets ombud finns det i ungefär hälften av domarna explicit beskrivet hur de ser på vårdnadshavarnas samtycke.

Samtycke- utifrån vårdnadshavarnas perspektiv

Vårdnadshavarnas inställning till vården och om de samtycker till föreslagen vård beskrivs med ett (1) undantag i domarna. I domarna för övriga 57 barn fram går att;

I 24 ärenden samtycker vårdnadshavarna till vård

I 11 ärenden samtycker vårdnadshavarna *inte* till vård

I 12 ärenden samtycker vårdnadshavarna till vård men *inte* till vårdplanen

I 6 ärenden samtycker den ena vårdnadshavaren men *inte* den andre

I 4 ärenden ifrågasätter en vårdnadshavare den andre vårdnadshavarens samtycke

När vårdnadshavares skäl till nekat samtycke presenteras nämns orsaker som att de inte håller med om nämndens, beskrivning och/ eller bedömning av situationen. I några fall anges exempelvis att uppgifterna i utredningen är gamla. När det handlar om nekat samtycke till vårdplanen så varierar orsakerna till det. Det kan vara vårdform, längd på vården och plats för placering.

Bedömning av tillförlitlighet och trovärdighet

Enligt ovanstående beskrivning så kan vi konstatera att lite mindre än hälften av barnen har vårdnadshavare som samtycker till vård. I de flesta av dessa ärenden ifrågasätts det samtycket av förvaltningsrätten då de fattar beslut om vård enligt LVU. När samtycket inte bedöms vara tillförlitligt och/ eller trovärdigt är det ofta kombinationer av olika saker som ligger till grund för förvaltningsrättens bedömning. Några skäl som återkommande anges är exempelvis vårdnadshavares vacklande inställning till den vård som socialnämnden och förvaltningsrätten bedömer att barnet behöver eller att det finns en risk att vårdnadshavares inställning kan komma att ändras. Det handlar i några fall också om att det saknas stabilitet eller en varaktig förändring i den tidigare problematiska situationen. Att en förälder tidigare motsatt sig frivilliga insatser nämns också. I flera domar är bedömningen att vårdnadshavarna inte har insikt i sin egen problematik eller insikt i barnets behov.

I analysen framträder tidsaspekten som betydelsefull på flera sätt när bedömningen av ett samtyckes trovärdighet och/ eller tillförlitlighet skrivs fram i domarna. Dels när det gäller *föreslagen vård* och då handlar det om huruvida all nödvändig vård kommer att kunna genomföras. Tiden blir också betydelsefull när det gäller *föräldrars förändring av sin situation* då fokus är på hur länge denna förändring varat. Det anges inte hur lång tid som är rimlig men det uttrycks exempelvis i termer av; *att det utifrån allt som hänt är för tidigt att säga att samtycket är tillförlitligt samt att det skulle påverka barnet negativt om samtycket drogs tillbaka*

Samarbete och tidigare kontakter är i vissa fall också en del av förvaltningsrättens bedömning av om vård kan ges på frivillig väg och kan säkerställas över tid. Det uttrycks exempelvis i termer av att vårdnadshavare; *inte samarbetat tillfredställande vid tidigare insatser eller vid planering*

Sammanfattande diskussion

Syftet med vår studie var att belysa vilka faktorer som blir avgörande vid bedömning och beslut om tvångsomhändertagande av små barn. I de domar vi studerat kan vi se att det framför allt är fokus på föräldrarnas nuvarande situation men också tidigare förhållanden. Att svårigheterna är komplexa, överlappande och både handlar om nuvarande och tidigare situation är i linje med tidigare studier (Alexius, 2013; Krutzinna & Skivenes, 2020; Juhaz, 2020). Att det är vanligt med psykisk ohälsa hos föräldrar, i vårt fall specifikt mammorna, är också samstämmigt med Juhaz (2020) studie. I vår studie är även omsorgsbrist om syskon och missbruk skäl som är avgörande i många ärenden.

När ett barns eventuella behov av vård enligt LVU ska bedömas måste det både finnas en påtaglig risk för skada och ett tydligt vårdbehov (Prop 1989/90:28). När barnens utsatthet, i de domar vi studerat, beskrivs handlar det till största delen om att föräldrarna brister i sin omsorg på ett sätt som kan påverka barnens fysiska hälsa, psykiska hälsa och/ eller den sociala utvecklingen. Den omsorgsbrist som är i fokus för de små barnen är framför allt brister i att skydda barnet mot en skadlig miljö men också brister i känslomässig tillgänglighet. Våld, direkt riktat mot barnet eller våld inom familjen, är också något som på olika sätt diskuteras i flera domar.

Barnens behov är ofta relativt kortfattat och generellt beskrivna. Det är i linje med en tidigare gjord studie där det konstateras att eventuella utfall av de riskprognoser förvaltningsrätten gör är mer underförstådda än konkreta (Alexius, 2013). I vår studie handlar det i de flesta fall om en uppskattad risk för negativ utveckling i framtiden och inte en redan konstaterad skada vilket kan tänkas påverka bedömningen. I argumentationen om barnens behov är deras låga ålder en omständighet som uppmärksammas i flera domar vilket också kan förklara de generella och kortfattade beskrivningarna av möjliga konsekvenser.

Socialnämnden involverar föräldrar, anhöriga samt andra professionella i sitt utredningsarbete. När det kommer till förvaltningsrätten framkommer, i vårt material, att det framför allt är socialtjänstens beslutsunderlag, läkarutlåtanden samt den muntliga förhandlingen, som ligger till grund för förvaltningsrättens bedömning. Att ett fåtal personer utöver parterna i målet deltar i den muntliga förhandlingen innebär att en stor del av ansvaret att involvera personer med kompetens att bedöma barnets behov läggs på socialtjänsten. Det innebär också att socialtjänstens presentation av information och de bedömningar de utgått ifrån i sina utredningar blir en viktig del i förvaltningsrättens bedömning av barnets situation och behov. Det har i tidigare studier diskuterats som problematiskt att det inte ställs några krav på specialisering bland de som har beslutsmandat i ärenden som rör barn. Det kan innebära att förvaltningsrätten inte heller har möjlighet att kritiskt granska den information som socialnämndens bedömningar bygger

på (Leviner, 2014). I vårt material kan vi se att förvaltningsrätten i vissa fall ger kritik till socialnämnden. Det är både i ärenden de bifaller och i ärenden där de avslår ansökan. I dessa fall handlar det många gånger om att socialnämnden inte fullt ut kunnat styrka de uppgifter som handlar om föräldrarnas bristande föräldraförmåga eller att förvaltningsrätten är kritiska till hur socialnämnden genomfört sin utredning. I vissa fall innebär det att ansökan avslås men i andra ärenden görs bedömningen att det ändå finns skäl att bifalla ansökan.

En förutsättning för att förvaltningsrätten ska kunna fatta ett beslut om vård enligt LVU är att vårdnadshavarnas samtycke till vård saknas (§1 LVU) det vill säga att vårdnadshavarna inte vill medverka till den vård som formulerats i vårdplanen, både vad gäller, mål innehåll och/ eller form (Socialstyrelsen, 2020). I de ärenden vi studerat är förvaltningsrättens bedömningar av trovärdighet och/ eller tillförlitlighet i vårdnadshavares samtycke i linje med det som anges i rättslig reglering (se exempelvis Socialstyrelsen, 2020). Genom de beskrivningar som görs kan det samtidigt tolkas som att det inte är så enkelt som att vårdnadshavare samtycker eller inte. Det finns exempelvis vårdnadshavare som inte håller med om nämndens bedömning av problematik och vårdbehov men ändå uttrycker att de vill samarbeta. Det finns också de som medger vårdbehov men ändå inte fullt ut håller med om den beskrivning som socialnämnden gör eller som inte accepterar vårdplanen fullt ut. Vårdnadshavare kan också ifrågasätta varandras samtycke. Att tid är en viktig aspekt i bedömningen av samtycke kan vara en nödvändighet för att säkerställa att barns behov tillgodoses. I flera domar uttrycker förvaltningsrätten exempelvis att föräldrarna visat samarbetsvilja under alltför kort tid för att ett samtycke skall anses som tillförlitligt. Vi menar att även om tidsaspekten är viktig kan det bli oklarheter vad gäller hur tiden ska förstås och tolkas. Det kan exempelvis vara ottydligt hur länge en förändring behöver pågå för att räknas som varaktig och samtycket därmed kan bedömas som tillförlitligt. Det kan också bli ottydligt hur länge en placering är tänkt att pågå när bedömningen av vårdens längd inte diskuteras mer i detalj. Det innebär att den komplexitet som andra studier påtalat omgärdar samtyckeskrevet (Leviner, 2017; Pösö m.fl, 2018; Enroos m.fl, 2021) blir synlig även i vår studie.

Det finns begränsningar i vår studie genom att vi endast studerat dokument och på så sätt inte haft möjligt att fånga alla aspekter av beslutsprocesser när det handlar om tvångsomhändertagande av små barn. Det innebär också en begränsning att komplexa svårigheter och situationer kodats till större kategorier. Vi menar samtidigt att en dokumentanalys kan belysa vilka budskap dokument rymmer (Atkinsons & Coffey, 2004). Budskap som i det här fallet ligger till grund för beslut som får en stor påverkan på människors liv. Dokumenten kan därmed ge en bild av vad som betraktas som acceptabelt och oacceptabelt när det handlar om små barns behov, bästa och tillräckligt gott föräldraskap i vår samtid.

Kunskapen om beslutsprocesser vid omhändertagande av små barn är begränsad, och vår studie är att betrakta som en pilotstudie. Det kan vara viktigt att fortsätta studera exempelvis vilken kompetens som behövs i beslutsprocesser i förvaltningsrätten för att göra prognoser om framtiden kopplade till enskilda barn. Här kan

vi också konstatera att det vore önskvärt med studier av innehåll och formuleringar i de utredningar från socialtjänsten som ligger till grund för förvaltningsrättens beslut. Det kan också vara viktigt att få mer kunskap om hur vårdnadshavare förstår och hanterar krav på samtycke, men också om hur krav på varaktig förändring samt vårdens längd förstås och kommuniceras till vårdnadshavare.

Referenslista

- Alexius, K. (2013). Prognoser i tvångsvårdsärenden om omsorgssvikt. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 3-4, 186-202.
- Atkinsons, P., & Coffey, A. (2004). Analysing documentary realities. I Silverman, D. (red). *Qualitative research: Theory, method and practice*. 2 Uppl. London: Sage, ss.56-75
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. doi.org/10.1191/1478088706qp063oa
- Davies, C., & Ward, H. (2012). *Safeguarding children across services: Messages from research*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Enroos, R., Korpinen, J., & Pösö, T. (2021). Informed consent' in consensual child welfare: some reflections on its controversial nature. *European Journal of Social Work*, 24,5, 852-863, DOI: 10.1080/13691457.2021.1901658
- Hestbæk, A-D., Höjer, I., Pösö, T., & Skivenes, M. (2020). Child welfare removal of infants: Exploring policies and principles for decision-making in Nordic countries. *Children and Youth Services Review*, 108, 104572. doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.104572
- Juhasz, I.B. (2020). Child welfare and future assessments – An analysis of discretionary decisionmaking in newborn removals in Norway. *Children and Youth Services Review*, 116. Available online. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105137>
- Krutzinna, J., & Skivenes, M. (2021). Judging parental competence: A cross-country analysis of judicial decision makers' written assessment of mothers' parenting capacities in newborn removal cases. *Child & Family Social Work*, 26, 1, :50–60. DOI: 10.1111/cfs.12788
- Leviner, P. (2017). Samtyckeskonstruktionen i LVU: En analys av gränsdragningen mellan frivillighet och tvång, grundantaganden om människans autonomi samt barns begränsade självbestämmanderätt Leviner & Lundström (Red). *Tvångsvård av barn och unga: rättigheter, utmaningar och gränzoner* Stockholm: Wolters Kluwer, ss. 126-150.
- Leviner, P. (2014). Child protection under Swedish law—legal duality and uncertainty, *European Journal of Social Work*, 17:2, 206-220. doi: 10.1080/13691457.2013.791249
- Leviner, P. (2011). *Rättsliga dilemman i socialtjänstens barnskyddsarbete*. Stockholm: Jure förlag.

Mattsson, T. (2018). Ålderns betydelse i socialrätten. I Erhag, T., Leviner, P., & Lind, A-S. (red). *Socialrätt under omvandling- om solidaritetens och välfärdens gränser*. Stockholm: Liber, ss. 132-152.

Pösö, T., Pekkarinen, E., Helavirta, S., & Laakso, R. (2018). Voluntary' and 'involuntary' child welfare: Challenging the distinction. *Journal of Social Work* 18(3), 253–272.

SFS 1990:52. Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). Stockholm: Socialdepartementet

SFS 2001:453 Socialtjänstlag (SoL). Stockholm: Socialdepartementet

Socialstyrelsen. (2018). Grundbok i BBIC. Barns behov i centrum. Stockholm: Socialstyrelsen

Socialstyrelsen. (2020). *LVU- handbok för socialtjänsten*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen. (2021). Statistik om socialtjänstinsatser till barn och unga 2020. Stockholm: Socialstyrelsen.